

LA RECERCA ARQUEOLÒGICA AL CASTELL DE SELMELLA (2003-2006)

Mònica López Prat
Ramon Serra Massansalvador

Paraules clau: Arqueologia medieval, fortificació, frontera.

Resum: Les excavacions arqueològiques realitzades entre els anys 2003 i 2006 al castell de Selmella formen part del projecte de recerca “Origen i evolució de les fortificacions a l’extrem de la Marca: els castells del Gaià”.¹ El seu objectiu és aprofundir en el coneixement de la gènesi, funció i evolució dels anomenats “castells de frontera o de marca” utilitzant com a model d’estudi un dels centres de control del territori, Selmella, que per la seva antiguitat, situació geogràfica i perdurabilitat en el temps, és mostra de gran interès a l’hora de resoldre molts dels interrogants historiogràfics i arqueològics que encara sorgeixen amb relació al procés de transformació viscut a les nostres terres entre els segles VIII i XII.

Abstract: The archaeological excavations carried out between 2003 and 2006 in Selmella Castle, are part of the research project *Origin and evolution of the fortresses in the edge of the Marca: The Castles from Gaià*. The aim is to study the origin, the function and development of the so called “castles of the borders or Marca” taking as a model of study one of the centres of control of territory, Selmella. Because of its antiquity, geographical situation

¹ Projecte dirigit des del Centre d’Estudis del Patrimoni Arqueològic i de la Prehistòria (CEPAP-UAB), amb el suport del Departament de Ciències de l’Antiguitat i de l’Edat Mitjana de la mateixa universitat.

and durability throughout time it presents great interest when trying to solve many of the historiographic and archaeological questions which appear in relation to the process of transformation which our land underwent between the VIIIth and XIIth centuries.

La situació geogràfica

El castell de Selmella es troba situat a 830 metres d'altitud, al cim del turó que rep el mateix nom, el qual forma part de la serra de Comaverd, límit geogràfic de les comarques de l'Alt Camp i la Conca de Barberà.² Des de Selmella es té un control excepcional de tot el Camp de Tarragona, així com del sud de la Conca, situació estratègica i privilegiada que l'ha situat com a referent paisatgístic dins el territori al llarg dels segles. És també, en l'àmbit de les fortificacions que s'estableixen en el decurs dels segles X-XI al llarg del Gaià, una de les primeres a situar-se a la seva riba dreta, i tenir contacte visual directe amb gran part de les fortificacions de la vora oposada.³ Així, doncs, des del castell de Selmella podem veure al sud-sud-est, la majoria d'enclavaments defensius de la zona: Querol, Montagut, Pinyana, Vila-rodona i el Montmell, així com el monestir de Santes Creus; a l'oest-nord-oest, Cabra, Tarragona, la serra de Prades i Montblanc; al nord, Forès i la serra Morena, i, ja cap a l'est, el puig Cristià en un primer terme i darrere, lluny, Montserrat. Aquest esplèndid control visual de la zona es contraposa al fet de no situar-se vigilant de manera directa cap via de pas, fet que explica l'abandonament definitiu de la vila durant la primera meitat del segle XX.

La fortificació és allargassada, i pren forma ovalada en aprofitar la morfologia del turó on se situa i està orientada est-oest, mirant cap a ponent. Al vessant meridional del turó, annex a la fortificació, hi trobem el despoblat de Selmella i l'església de Sant Llorenç, que formen un conjunt indivisible. Són aparents les restes de les cases, les quals conserven part dels murs i, encara dempeus, s'hi conserva l'església, petita joia arquitectònica d'inicis del segle XIII que en l'actualitat pateix greus problemes estructurals que en fan imminent l'ensorrament. Aquest fet ja s'adverteix fa anys, però sembla preocupar massa poca gent sensible amb la recuperació del patrimoni cultural del territori (figura 1).

Selmella dins les fonts escrites

El conjunt arqueològic de Selmella el trobem sovint esmentat a les fonts escrites, que ens proporcionen una informació valuosa a l'hora de reconstruir-ne les carac-

² Coordenades UTM del mapa comarcal de l'Alt Camp, escala 1:50.000: E-361 / N-4587.

³ Un bon recull de la informació coneguda fins avui sobre tots els castells del Gaià és Miquel *et alii* (1999).

Figura 1: Vista general de l'església de Sant Llorenç i del despoblat de Selmella.

terístiques i l'evolució. De fet, només de la confrontació entre aquests documents i l'arqueologia en podrà sortir el coneixement complet del jaciment.

En essència, podem parlar de tres grans moments en els quals les fonts escrites proporcionen informació sobre Selmella. Un primer moment centrat en els orígens comtals de la fortificació; un segon, protagonitzat per l'arribada de l'orde del Cister a la regió i la formació d'un territori homogeni controlat i explotat econòmicament per aquest orde, i un darrer moment, que situem des de mitjan segle XIV fins a arribar a l'actualitat, en què la informació escrita ens arriba mitjançant nous canals: els fogatges primer i, més tard, a partir del segle XVIII, els censos.

El primer document conegut que fa referència als inicis del castell cristià de frontera presenta un extraordinari interès històric. Aquest text del 1012 el publica per primera vegada E. Morera i Llauredó el 1955 dins *Tarragona cristiana* i, posteriorment, apareix citat reiteradament en nombrosos estudis. Es tracta d'un litigi entre Hug de Cervelló i el bisbe de Vic per la propietat del *castrum* de Selmella. La principal informació que se n'extreu ens remet a la fundació per part d'Ansulf de Gurb (pare d'Hug) d'un castell al lloc dit Atonel,⁴ per parlar seguidament de la mort del germà d'Hug (Amat) en la defensa de la fortificació a mans dels sarraïns i de la posterior reconstrucció en el lloc de Selmella, tot plegat per fer valer la propietat del terme a mans de la família Cervelló. Aquest document, per tant, situa la fundació de l'establiment defensiu en el darrer quart del segle X, enmig de l'arribada de la marca de Barcelona al riu Gaià, amb la posterior resposta àrab en forma de falconades.

⁴ Aquest topònim no tornarà a aparèixer en la documentació referent a Selmella, la qual cosa no deixa de ser un fet remarkable. Tanmateix, a no gaire distància de les actuals restes del castell de Selmella hi ha un lloc anomenat puig d'en Tonell, on no sembla conservar-se cap resta constructiva en superfície.

Més tard, el castell degué mantenir una important funció militar i administrativa; tanmateix, no torna a aparèixer dins la documentació conservada fins a mitjan segle XII, amb l'arribada de l'orde del Cister a la regió i la fundació del monestir de Santa Maria de Santes Creus. Aquest monestir s'establí a l'actual terme municipal d'Aiguamúrcia el 1158 gràcies a la protecció dels Cervelló, senyors de la regió, i a la caiguda dels últims enclavaments islàmics a Tarragona (Siurana, 1154). Aquestes noves circumstàncies varen propiciar una explotació del territori diferent de la coneguda fins llavors, resultat de la pèrdua de la funció militar com a fet prioritari. Paral·lelament, es produí un fenomen de disgregació de les grans jurisdiccions senyoriales, característiques del període anterior, en quadres, granges i llogarets. En el cas del terme de Selmella, anaren canviant de mans, generalment amb la tendència de passar de ser propietat dels senyors feudals —els Cervelló— a passar a ser-ho del monestir de Santes Creus.

Disposem de nombrosa documentació procedent de Santes Creus que descriu amb un cert detall l'establiment i l'expansió dels monjos per les terres pertanyents al castell termenat de Selmella. Fent referència a un període relativament curt situat entre el 1173 i el 1203, trobem aproximadament una trentena de documents. És a dir, uns dos terços del total dels textos de què disposem amb relació al jaciment. De manera general, aquests documents detallen les compres, donacions o permutes de terres en benefici del monestir. Hi resulta evident que els monjos de Santes Creus tingueren una activíssima política de compra de propietats per tal d'assegurar-se el domini d'un territori de manera homogènia, amb la finalitat de desenvolupar-hi una activitat econòmica rendible. Als documents hi trobem una insistència reiterada en les pastures, els boscos i les aigües de la zona, molt més que en els conreus, els horts o les terres fèrtils, que hi apareixen, però marginalment. Tot plegat, relacionat amb la important producció de teixits de llana que es desenvolupà al Pont d'Armentera, aviat també en mans del cenobi. Pel que fa al terme de Selmella, els textos del monestir ens parlen d'una evident voluntat de fer-se amb el domini del lloc de Fonstcaldetes, on finalment s'establí una granja de l'orde.

Tanmateix, el castell i el senyoriu de Selmella no varen ser cedits en la seva totalitat al monestir de Santes Creus, ja que la documentació posterior torna a citar el castell com a propietat dels Cervelló en el segle XIV.

Durant el segle XIII i part del XIV, es rarifiquen les notícies referents a Selmella, possiblement a causa del manteniment d'una situació d'estabilitat en la qual part de les terres del terme resten i són explotades pels monjos cistercencs, però en la qual els Cervelló mantenen la propietat del castell i bona part dels drets feudals que se'n deriven.

La situació canvia durant el regnat de Pere III el Cerimoniós. Aquest és un període convuls durant el qual té lloc la crisi general provocada per la pesta negra, la qual significà una gran davallada general de la població i de l'economia, i, a la vegada, la desaparició del favor del rei cap al monestir del Gaià. A Selmella, els fogatges reflec-

teixen també una disminució progressiva d'habitants. Així, dels vint focs del 1358 es passa a cinc el 1379, i a un únic foc el 1497. Paral·lelament, els Cervelló perderen progressivament el drets feudals sobre el territori, tot i conservar la propietat del castell, fet que degué significar un descens de l'interès dels propietaris per un terme que patia una forta crisi demogràfica i econòmica.

Del segle XVI en coneixem ben poca documentació que faci referència a Selmella i el seu castell. Tanmateix, una de les escadusseres notícies de què disposem ens parla de l'interès del monestir de Poblet per possessions en el terme.

Ja en el segle XVII, tenim documentada la propietat de Selmella a mans de la família Armengol de Valls, barons de Rocafort, els quals van heretar el castell de Selmella juntament amb la baronia de Montagut a principis del segle XVI (l'any 1514).

Durant el segle XVII, el poble de Selmella recupera la població i, presumiblement, l'activitat econòmica. Al cens del 1708, el terme apareix amb 75 habitants i, al de Floridablanca (del 1787), hi consten 83 habitants com a agregat de Querol. Al mateix temps, l'església de Sant Llorenç de Selmella apareix com a sufragània de la de Santa Maria de Querol. Aquesta constància de població i d'activitat econòmica es manté encara fins a les acaballes del règim senyorial (1837), moment en què Selmella passa a formar part del terme del Pont d'Armentera, encara que l'església es manté dependent de Santa Maria de Querol, com s'especifica en el *Diccionario* de Madoz, en què la vila consta d'entrada pròpia i on s'especifica que el castell ja estava mig enrunat.

Ja en el segle XX, al cens del 1910, al terme de Selmella hi viuen 95 persones i hi ha 58 cases; és durant els anys vint i trenta que el poble pateix un progressiu abandonament fins poc abans de la guerra, en què es buida la darrera casa.

El projecte de recerca

Al llarg dels segles X i XI, les terres del Gaià foren zona de frontera amb l'Islam, i, per consegüent, zona que calia protegir i a la vegada establir com a protectora dels llavors emergents comtats catalans. Fou així que, sobretot a partir del segle X i des de la iniciativa comtal, s'articulà una xarxa de castells termenats entre el Llobregat i el Gaià (Batet 1996), a l'extrem meridional de l'anomenada marca del Comtat de Barcelona.

Aquests castells donaren lloc a una nova organització del territori, la qual tenia el *castrum* com a element bàsic i aglutinador d'un tipus de poblament bàsicament dispers a la zona fins aleshores (Bolòs 2003).

D'aquesta manera, les famílies que s'instal·laren a les primeres fortificacions es veieren implicades en la progressió de la frontera i en el posterior ordenament feudal del territori. Eren senyors que obtenien la participació dels pagesos de l'indret en les tasques de construcció i manteniment dels castells, homes i dones que esdevenien la base de nous centres de poblament en veure's empesos a establir-se al voltant dels enclavaments defensius. Fou així que la construcció de castells anà

acompanyada de la formació de nuclis i de l'edificació d'esglésies sovint amb jurisdicció parroquial (Martí 1992).

Més tard, quan les incursions sarraïnes deixaren de ser un perill (un cop Tarragona fou conquerida a finals del segle XI i Tortosa el 1149), les petites poblacions nascudes a partir d'un fenomen d'agrupació al voltant dels castells fronterers passaren a ser punta de llança en l'ocupació de les noves terres aconseguides al front andalusí, i esdevingueren així l'origen del que més tard s'anomenaria la Catalunya Nova.

Cal remarcar la importància, dins l'organització d'aquests nous espais conquerits, del paper jugat pels ordes religiosos, ja que, coneguda com era la seva capacitat administrativa, foren induïts pels comtes catalans a establir-se allí on calia revifar l'ocupació i l'economia de manera controlada. Així fou com cistercencs, templers i hospitalers foren presents en el procés de reorganització d'aquelles terres fins aleshores concebudes com a terres de frontera (Fité 1993, Fuguet 1997, Papell 2000).

La línia de recerca iniciada l'any 2003 des de la Universitat Autònoma de Barcelona titulada "Origen i desenvolupament de les fortificacions a l'extrem de la Marca: els castells del Gaià" es troba directament relacionada amb el procés històric breument explicat i, en definitiva, es proposa estudiar com es desenvolupà a la zona del Gaià, límit meridional de la marca de Barcelona (o marca extrema).

El fet que el projecte se centri en l'anàlisi del *castrum* de Selmella respon a una sèrie de trets que el presenten com a model paradigmàtic d'estudi d'aquest procés com són l'existència documentació escrita rellevant, la toponímia i el seu emplaçament geogràfic.

Així, la documentació escrita indica que el seu origen es remunta, com a mínim, al darrer quart del segle X. Paral·lelament, l'estudi toponímic revela un possible origen islàmic⁵ de l'establiment, el qual suggereix un assentament anterior al castell d'època comtal conegut per la documentació (Martí 1992). Finalment, el seu emplaçament topogràfic el posiciona com un dels baluards comtals que des de més antic es troba situat més a ponent dins la marca de Barcelona (únicament el castell de Cabra del Camp ostentà una posició més avançada), fet que ens remet a un estret contacte amb el món musulmà, el qual, durant dècades, convivia al lliard de la seva jurisdicció (com a mínim fins a la caiguda de Tarragona a finals del segle XI). D'altra banda, situa Selmella al capdamunt de la serralada que fa de límit natural entre l'actual Camp de Tarragona i la Conca de Barberà, i atorga al seu castell el control simultani de gran part del curs del riu Gaià i de la Conca, des d'antic vies d'accés cap al nord i l'interior del territori i, per tant, lloc de pas utilitzat també per dur a terme les incursions i ràtzies andalusines, com indica la documentació que fa referència a la història del castell.

⁵ *Sälma* (salvar, salvaguardar) *él-Lah* (magnífica, divina), segons Coromines (1989).

Fins al moment de redactar aquestes pàgines, s'han dut a terme quatre campanyes d'intervenció arqueològica al nucli de Selmella, avui despoblat, començant pel seu castell. Aquest castell apareix com a exemple de control i estructuració del territori fronterer durant l'alta edat mitjana i es presenta com a possible model del que fou un complex procés centrat entre els segles VIII i XII, pel qual l'arqueologia, davant el silenci de les fonts escrites, es presenta cabdal.

Així, doncs, un dels objectius de la recerca és comprovar si darrere dels enclavaments defensius d'estratègia comtal existí un possible reaprofitament d'estructures anteriors o, si més no, estudiar la influència i els contactes que, durant segles, experimentaren aquest tipus de poblacions amb les zones veïnes, encara sota control sarraí. Identificar i analitzar arqueològicament aquest tipus de restes relacionades amb el món andalusí és un repte per a l'arqueologia medieval a Catalunya i quelcom que cada vegada la historiografia comença a plantejar-se amb més insistència (Congrés Fars de l'Islam, 2006).

En aquest sentit, el possible reaprofitament d'anteriors edificacions estretament relacionades amb el control del territori; com tingueren lloc les relacions entre els dos fronts (comtal i califal) en el llarg estira-i-arronsa mantingut a la frontera oscil·lant; què succeí amb aquestes viles quan el perill sarraí deixà d'existir; el perquè de la continuació d'algunes davant la desaparició de la majoria, totes són qüestions que encara necessiten una resposta que molt probablement només pot aportar l'arqueologia.

La recerca arqueològica

La recerca arqueològica iniciada al castell de Selmella a l'agost del 2003 i continuada durant els estius del 2004, 2005 i 2006 s'ha materialitzat, d'una banda, en la neteja i desbrossat acurat del turó on se situa la fortificació amb l'objectiu d'obtenir una visió més clara de l'abast del jaciment i, de l'altra, en l'excavació parcial o total de certes habitacions considerades susceptibles d'aportar dades arqueològiques rellevants sobre l'origen i evolució del castell i, per tant, sobre el seu funcionament estratigràfic i les seves fases d'ocupació i abandonament.

El recinte fortificat

La fortificació que apareix descrita a tots els llibres de consulta publicats fins ara en els quals es fa referència al castell de Selmella (Bolòs 1995, Cabañero 1996, Miquel 2000) reflecteix únicament el recinte sobirà de la construcció, avui dia el més evident. Està format per dues estructures constructives, en l'actualitat separades entre elles per uns 10 metres (figura 2).

A l'est hi trobem un edifici ametllat que mesura uns 30 x 10 m, compartimentat en cinc àmbits per mitjà de murs d'uns 70 cm d'amplada mitjana. Les parets són fetes amb fileres regulars de carreus desbastats i lligats amb morter de calç de di-

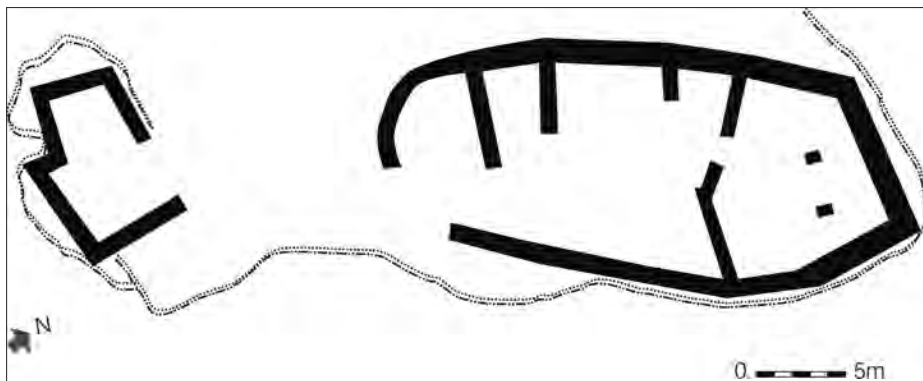

Figura 2: Planta de les estructures defensives que constitueixen el recinte sobirà del castell.

ferents granulometries. Les perimetrals, més amples que la resta i en alguns trams corbes, tenen un gruix d'uns 90 cm. Les més ben conservades són les de la banda meridional, les quals en algun punt presenten restes d'*opus spicatum*.

A l'oest de l'estructura descrita, i actualment la part més ben conservada i defensiva del castell, hi trobem una gran i alta construcció de planta poligonal, bastida amb carreus regulars mitjans i grans de factura diferent i molt més treballada que els descrits amb anterioritat: és la sovint anomenada incorrectament "torre del castell" (figura 3).

Diem incorrectament perquè la formen dos cossos que, construïts junts, creen un polígon que no constitueix una estructura tancada. Així, l'angle sud-est des d'un inici fou concebut obert i l'estructura presenta un primer cos lleugerament rectangular, que mesura, a l'interior, 5,40 x 4,50 m, i un segon cos, més reduït, de 3,85 x 3,60 m.

Figura 3: Visió general de l'estructura poligonal o baluard vers l'oest.

Figura 4: El passadís natural de la mola, el qual condueix vers una petita obertura moderna d'accés al recinte.

L'alçada total d'aquest edifici és de 6,8 m i ve donada per tres pisos, amb diverses espitlleres al superior. Mesuren des de l'interior uns 50 cm d'alt per 20 cm d'ample amb un gruix dels murs d'uns 90 cm. A l'angle nord-oest, en la confluència dels dos cossos poligonals que formen el baluard, protegida i amagada per la forma constructiva i per la morfologia de la mola on es bastí el castell, hi trobem una petita entrada, tanmateix oberta amb tota probabilitat en època moderna (figura 4).

L'entrada principal al recinte sobirà, però, es trobava sota el control d'aquesta construcció i, tot i que encara no s'hi ha excavat mai, pensem que se situava annexa al vessant meridional i a la vegada protegida per barbacades de fusta. Avui en dia està tapada per enderroc i cegada per un mur de pedra seca que sembla construït posteriorment per aprofitar espais ja abandonats (figura 5).

Aquesta construcció defensiva a manera de bestorre exempta, torre albarrana o baluard esdevé única dins els patrons arquitectònics que fins avui es coneixen del conjunt de fortificacions del Gaià.

Figura 5: Vista del passadís d'entrada al recinte jussà, on són clarament visibles grans forats de pal per encabir-hi estructures de fusta relacionades amb la porta d'accés o amb barbacades.

Figures 6, 7, 8 i 9: Vessant sud i vessant nord del turó, on s'intueixen tres nivells fortificats en ambdues vessants. Mostra de les diferents terrasses fortificades del recinte jussà i de l'extensió que aquestes prenen en relació amb el recinte sobirà.

Tanmateix, aquesta descripció morfològica identificaria únicament el sector més clarament visible del castell just abans de dur a terme la primera intervenció arqueològica l'any 2003. Es deixava intuir, però, que el conegut fins llavors feia referència únicament a la part més ben conservada de la fortificació, molt probablement al recinte sobirà associat a la seva creació, el qual es va veure ampliat amb un recinte jussà posterior, molt més malmès i visiblement desfigurat per l'abandonament i el pas del temps.

La resta de campanyes d'intervenció confirmaren aquests indicis gràcies al desbrossament del terreny i al descrestat i neteja superficial de molts dels murs que ja des de la primera intervenció el 2003 s'havien deixat entreveure. Així, avui sabem que la fortificació s'estén en diferents nivells seguint el pendent de la muntanya en ambdós vessants i prenent un aspecte de terrasses fortificades, les quals perfilen corredors a manera de passadissos-parany per a l'assaltant i donen una extensió total per a l'establiment defensiu d'aproximadament una hectàrea de terreny⁶ en aprofitar tot el turó i la seva geomorfologia per bastir-se.

⁶ La topografia general del turó de Selmella i de totes les estructures que s'hi troben és en curs de realització.

La intervenció al sector A

El sector A fa referència a la gran sala o habitació situada a l'extrem est de l'ametlla que constitueix el nucli sobirà del castell, construït al capdamunt de la mola que corona el turó de Selmella (figura 10).

L'estudi arqueològic d'aquest espai fou triat tant per considerar que ostenta una situació preeminent dins el conjunt de la fortificació susceptible d'aportar una seqüència estratigràfica complerta com per (tot i les mides i volum d'enderroc) ser factible treballar-hi sense gaudir de mitjans mecànics que facilitin l'extracció d'enderroc, quelcom indispensable en algunes de les habitacions del recinte sobirà,

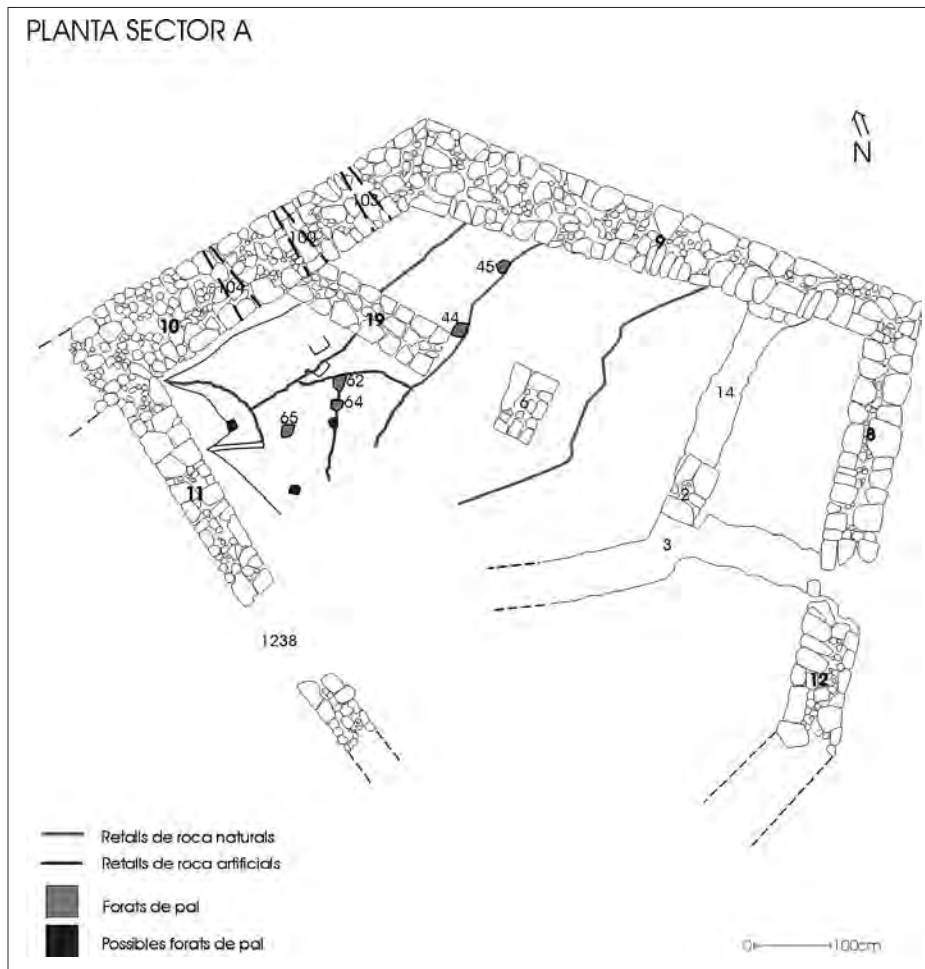

Figura 10: Planta de l'habitació que fa referència al sector A (Mònica López Prat).

dins les quals és impossible dur a terme els treballs d'excavació si no es disposa d'aquesta ajuda, d'elevat cost econòmic. Tanmateix, la seva excavació en extensió es plantejà difícil de realitzar en una sola campanya; així, doncs, des dels inicis de la intervenció el sector se subdividí en quatre parts, la darrera de les quals encara es troba en procés d'estudi.

L'anàlisi del registre recuperat confirma la hipòtesi inicial que establia aquest punt de la fortificació com a propici per conservar un registre complex i, possiblement, representatiu de totes les fases possibles de ser documentades. Aquesta observació es deu principalment a la geomorfologia de la roca sobre la qual es basteix aquest àmbit del castell, la qual evidència un elevat desnivell del qual resulta un fort pendent nord-sud que ha afavorit la conservació d'una potent estratigrafia on el terra natural pren més fondària, és a dir, a la meitat nord de l'habitació; mentre que a la meitat sud, el registre conservat és ínfim i la roca apareix automàticament per sota del nivell d'enderroc dels murs que delimiten el sector (a excepció de zones puntuals on es documenta el paviment de calç que la recobria durant tota la història funcional de l'habitació).

Així, doncs, el nivell superficial estava format per un potent enderroc de pedra, sense terra entremig dels blocs i, per tant, atribuïble a una recent caiguda de gran part dels murs que delimitaven els espais del recinte sobirà, però també, a evidents moviments de pedres efectuats ja dins el segle XX que es reafirmen gràcies a la recopilació d'informació oral. Aquests moviments d'enderroc són clarament visibles a tot el recinte sobirà i el poble del Pont d'Armentera diu d'antics propietaris que van contractar gent de la vila per treballar al castell amb un objectiu incert. Es parla, com passa sovint en aquests casos, de la recerca del molt habitual "tresor"; no obstant això, el més probable és que tot plegat estigués motivat per l'espoliació de pedra treballada o d'interès arquitectònic.

Seguidament al nivell d'enderroc, trobarem un estrat vegetal d'entre 3 i 10 cm de gruix, caracteritzat per la presència de teules i ceràmica moderna (segles XVI-XVII) associada a usos residuals posteriors a l'abandonament del castell.

Immediatament per sota i ja a la meitat nord de l'habitació, es documenta un estrat més potent i ric en materials corresponents al darrer moment d'ocupació important del castell: la presència de ceràmica grisa i vidrades verdes i marrons és constant, així com algun fragment esporàdic de blava de Barcelona, que situaria l'abandonament del recinte durant la segona meitat del segle XV.

A continuació, hi ha un primer paviment de calç que se superposa a nivells de reompliment de potència considerable (a tocar de l'extrem nord de l'habitació arribaven als 50 cm), el darrer dels quals apareix just per damunt d'un segon paviment de calç que aquesta vegada segueix el desnivell natural de la roca. Així, doncs, el primer paviment excavat es relaciona amb a un canvi de disposició en la morfologia de l'habitació que ens ocupa, el qual fa el nivell de circulació més pla gràcies als estrats de farciment sobre els quals se superposa. Aquesta transformació està relacionada amb una gran reforma del recinte que situem a inicis del segle XIII a

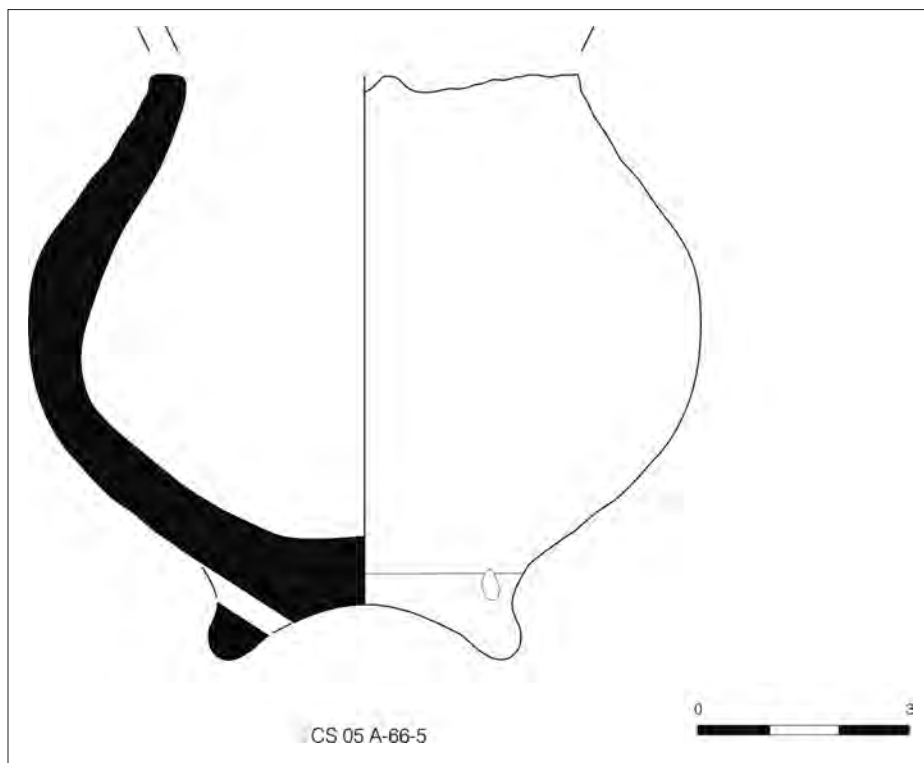
través dels materials ceràmics recuperats, entre els quals la presència de vidrades verdes i marrons continua sent constant, però amb un representatiu augment de les grises.

El segon paviment excavat i, per tant, anterior al darrer descrit, era també de calç però de força més potència que l'anterior, ja que conservava unes quantes factures superposades que associem a reparacions, refaccions i preparacions de paviment molt difícils de diferenciar en l'excavació i que devien tenir lloc al llarg de tota l'alta edat mitjana. El material arqueològic d'aquests estrats és poc diagnòstic i, per tant, de difícil adscripció cronològica; no obstant això, la ceràmica vidrada desapareix totalment a partir d'aquest segon nivell de pavimentació i únicament són presents un gran nombre de fragments de ceràmica grisa, però molt esmicolats i de difícil remuntatge en no estar relacionats amb períodes d'abandonament.

Per sota d'aquests nivells, on la roca mostrava un descens considerable i abrupte de cota, apareixia coberta per dos estrats d'ocupació anteriors a tot el descrit fins ara, caracteritzats per una consistència argilosa i compacta, color fosc entre negre i vermell i els materials arqueològics que contenien, totalment diferenciats dels nivells precedents. El primer es caracteritzava per la presència de fragments informes (fins ara únicament ha estat trobat un petit fragment de vora) de ceràmica de pasta groguenca, amb desgreixant molt fi i feta molt probablement a torn lent o torneta amb una cocció de molt baixa qualitat. Aquestes restes ceràmiques, tot i la poca informació morfològica que aporten i trobar-se encara en estudi, sembla que corresponen a grans contenidors de la primera edat del ferro. El darrer d'aquests estrats, en canvi, es caracteritzava per la presència de ceràmica feta a mà, molt esmicolada, de decoració amb cordons, i destacava alguna peça brunyida relativament ben conservada. Aquest darrer conjunt de material sembla indicar un tipus de manufactura característic del bronze final relacionat amb l'arribada a la Península de les cultures de camps d'urnes del nord d'Europa. Aquest material fou localitzat amb relació a forats de pal excavats directament a la roca, cinc força evidents i ben documentats, que indiquen una fase d'habitació molt anterior a la fortificació i relacionada amb estructures d'habitació en fusta (figura 11).

Si relacionem l'estratigrafia descrita amb les estructures constructives conservades dins aquesta habitació (vegeu figura 10), estem en condicions de dir que tots els murs que emmarquen aquest sector són (almenys en la base) anteriors al canvi de pavimentació baixmedieval, el qual anul·là el mur central 19 i se situava just per damunt, modificà 10 (s'obriren les tres espitlleres que el trenquen, les quals per alçada estan associades al paviment baixmedieval) i 11 (s'obre l'actual porta 1238, el sòcol de la qual també funcionava amb el nivell baix medieval). A les reformes baixmedievales també hi correspon la creació dels pilars que sostenien una estructura superior relacionada amb el segon pis de l'habitació, avui desaparegut.

Així, doncs, tots els murs que formen l'habitació descrita, havien estat fets en època altmedieval; també 11 i 19 que, tot i recolzar-se sobre 10, la seva fonamentació es troba també per sota dels paviments altmedievales i, per tant, és

Figura 11: Urna del bronze final trobada associada al darrer nivell d'ocupació descrit (dibuix de David Bachiller Canal).

lògic pensar que formen part del primer moment de construcció del castell. No obstant això, el mur II sembla reaprofitar o fonamentar-se sobre un mur anterior, intuïble a partir dels canvis en l'aparell constructiu, molt més groller i simple en les filades de la base, tot i que no podem afirmar si ens trobem davant d'un mur anterior, sobre el qual es basteix II, o si es tracta, simplement, d'una fonamentació més grollera.

La intervenció al sector B

El sector B designa l'única habitació que fins ara ha estat excavada en la seva totalitat dins el conjunt del recinte jussà del castell de Selmella. Es troba situada a ponent de la mola sobre la qual s'alça el baluard del recinte sobirà, precedint la seva entrada. L'espai es delimita: a l'est, per una paret de roca natural repicada, i al nord, sud i oest, per tres panys de mur, i en resultava una habitació d'uns 15 metres quadrats.

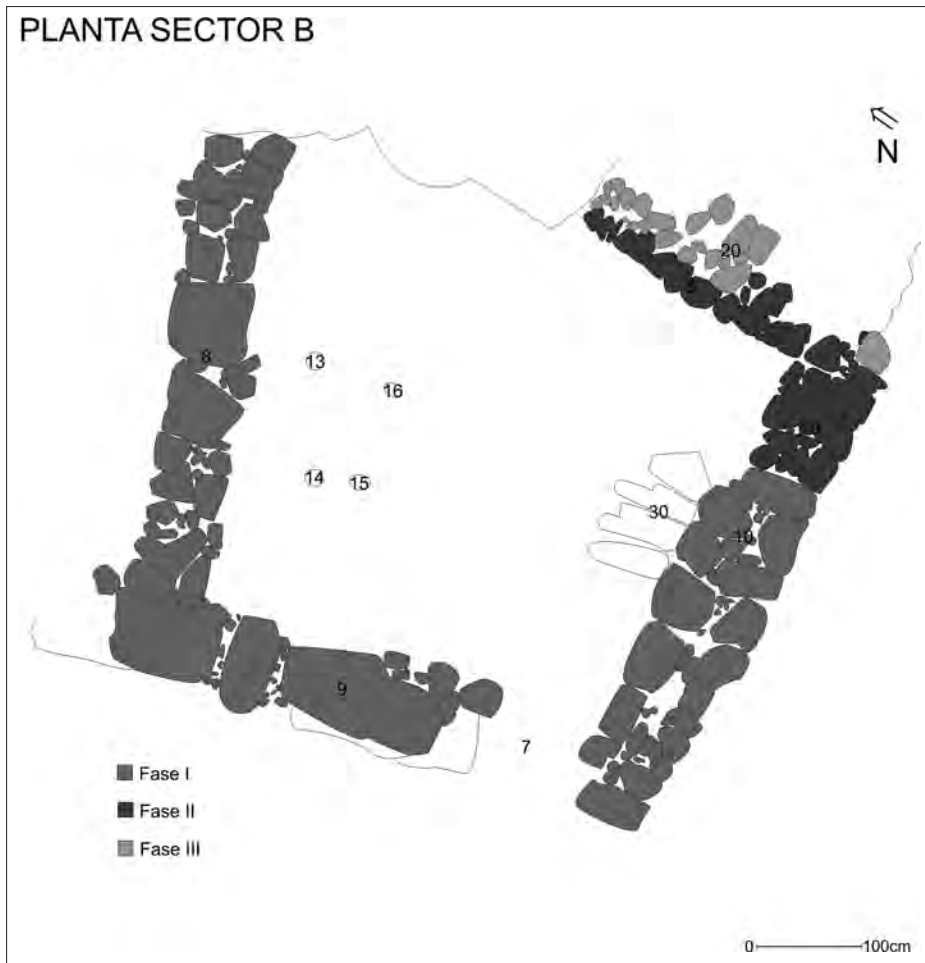
Dins el conjunt de la intervenció al recinte jussà de la fortificació, basat en una importantíssima neteja de matolls i un descrestat superficial dels murs que constituïen espais amagats fins aleshores, es decidí intervenir en el sector B tant per la seva situació immediata al recinte sobirà com per ser un àmbit d'habitació ben definit des del principi.

En primer lloc, després d'excavar la terra vegetal superficial, aparegué un gran enderroc barrejat amb materials dels segles XV-XVI; per sota de l'enderroc, un nivell amb molta grava i materials també corresponents als segles XV i XVI, el qual anul·lava i tapava un mur de petit aparell, diferent dels visibles fins aleshores, que tancava l'habitació pel cantó est. Seguidament s'excavà un nou estrat d'abandonament fet de terra molt argilosa i compacta, d'uns 15 cm de potència mitjana i barrejada amb minses restes d'enderroc de gran aparell i materials situats entre la segona meitat del segle XIII i inicis del XIV. Destaquem aquí la gran presència de vidre entre els materials recuperats, representat sempre per la mateixa forma: llànties de filet blau d'una gran qualitat tècnica (Démians d'Archimbaud 1980) i, en comparació, poca ceràmica del mateix període. També destaca algun altre objecte (tots trobats dins la mateixa UE), com un cisell de ferro, o una mà de morter esfèrica feta de pedra. Per sota d'aquest estrat d'abandonament, hi aflorà la roca repicada sobre la qual s'alcen tots els murs de l'habitació i que en alguna zona puntual conserva restes d'un possible morter de calç aïllant i anivellador a manera de paviment. Cal destacar que on la roca baixa força de forma natural, uns 50 cm per davant del parament intern del mur sud, 4 lloses de pedra salvaven el desnivell recobert amb terra.

L'excavació del darrer estrat d'abandonament conservat i, per tant, la neteja de la roca natural, proporcionà la documentació de tres forats de pal de mides reduïdes i d'un quart més dubtós, a causa de la diferent execució en relació amb els anteriors (més mal delimitat i menys profund). Tanmateix, l'excavació d'aquests forats no facilità cap resta material, i les seves mesures fan pensar que no sostingueren cap mena d'element estructural, sinó més aviat algun tipus d'enginy en fusta, del qual és difícil de determinar la funció.

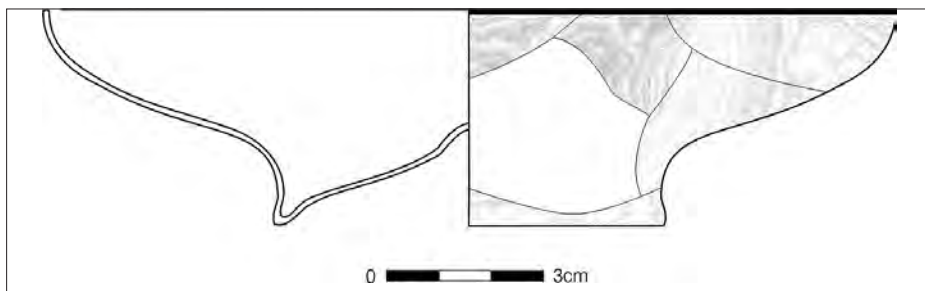
A la vegada, l'excavació del darrer estrat d'abandonament deixà a la vista part de l'ensorrament del mur est, així com el seu revestiment conformat per dues capes superposades de morter de calç. Aquest enderroc i el seu arrebossat es trobaven clarament associats a l'abandonament conservat immediatament per damunt de la roca natural, la qual cosa significa que la darrera fase de vida útil d'aquest mur es correspon amb les datacions proporcionades pel material trobat dins aquest estrat i, per tant, amb el darrer moment d'utilització documentat en aquesta habitació, el qual no es correspon amb els murs de gran aparell.

Així, doncs, en aquesta habitació, s'hi identificaren 3 fases constructives. La primera fase, la més antiga visible i de la qual no s'ha conservat estratigrafia associada, que es correspon amb la construcció dels murs de gran aparell, és a dir, el nord, el sud i l'oest. Habitació que continua cap a l'est i que, per tant, s'amplia en aquest

A dalt, figura 12: Emplaçament de l'habitació que fa referència al sector B.

A baix, figura 13: Dibuix d'una de les llànties de filet blau trobades al sector B (David Bachiller Canal).

sentit presentant entrades al mur oest (en relació amb l'habitació contigua) i al mur sud, vers el corredor inferior que delimita aquest nivell del recinte jussà, darrer abans de penetrar al sobirà.

La segona fase, probablement no gaire allunyada cronològicament de l'anterior (ja que va netejar les restes sobre la roca/paviment anterior i en va mantenir la cota de circulació), que tancava l'habitació per l'est i en reduïa les dimensions; poc temps després també va anul·lar l'entrada sud (ambdues estructures són de la mateixa factura), i utilitzava solament l'entrada que comunica per l'oest amb l'habitació annexa. Aquesta segona fase d'ocupació es correspon amb els materials trobats a l'important l'estrat d'abandonament immediatament per damunt de la roca natural.

Finalment, la darrera fase d'ocupació, que va anivellar el terreny superposant capes de terra i grava sobre l'abandonament d'inicis del segle XIV, que a la vegada anul·laven i cobrien el mur est, ja fet malbé. En aquesta tercera fase, però, es construí un nou mur de tancament (aprofitant com a fonamentació l'anterior) amb obertura vers l'est, i que, per tant, funcionava solament com a estructura diferenciadora d'espais (figura 12).

Tot i haver distingit diferents fases d'ocupació i abandonament en l'excavació d'aquest sector B, l'ús de l'habitació en els diferents moments queda imprecís, informació que potser s'arribarà a millorar amb la continuació de la recerca arqueològica en aquest sector de la fortificació. No obstant això, si estudiem la darrera ocupació de l'espai excavat (amb gran quantitat de material associat dels segles XIII i XIV), l'existència d'una enorme làmpada formada com a mínim per 12 llànties de vidre del tipus anomenat "de filet blau" fa pensar més en l'habitació com a lloc de treball on es necessitès, significativament, llum artificial durant la nit (figura 13).

La intervenció al sector T

El nom d'aquest sector fa referència al baluard (o "torre") de la fortificació en l'actualitat. L'actuació inicial en aquest sector també consistí en un desbrossament, tant de l'interior com de l'exterior immediat. Aquesta tasca ja proporcionà noves dades; la principal fou la localització de tota una sèrie de forats de pal o encaixos excavats directament a la roca sobre la qual es basteix la construcció i que recorren tota la façana exterior de l'estructura. Això permet detectar l'existència de barbacanes de fusta adossades a la construcció poligonal i la presència de la porta d'accés al recinte sobirà en aquest punt del conjunt, concretament recurrent l'angle sud-est del baluard.

Ja a l'interior de l'edifici, es perfilà un espai rectangular en la base d'uns 40 m² delimitat per parets de roca natural i on sols eren identificables dues estructures constructives al marge dels murs perimetrals bastits sobre la roca; en concret, un mur de petit aparell de pedra calcària a mig desbastar orientat nord-sud, la conservació del qual no deixava clar si en algun moment havia acabat de dividir l'espai,

Figura 14: Planta i fases identificatives del sector B (Mònica López Prat).

i un pilar adossat a la paret nord de roca natural fet amb blocs de mida mitjana de pedra calcària ben retallada.

L'interès que despertava aquest espai dins el conjunt de la fortificació, així com la seva extensió, prioritzaren l'obtenció de la seqüència estratigràfica documentable, abans que l'excavació de la totalitat de l'habitació. Així, doncs, la metodologia d'intervenció en aquest punt es limità a la realització d'un sondeig ampliable en futures campanyes, decisió sempre subjecta als resultats obtinguts a nivell de conservació i complexitat del registre. Les seves mides, 2,15 x 1,50 m, foren establertes aprofitant parcialment com a límits les restes de les UE 6 (mur) i 7 (pilar) (figura 14).

Després d'excavar l'estrat superficial del sondeig, foren documentades les restes d'un enderroc anterior al que es trobava per damunt del superficial. Aquest nou estrat, compost per pedres sense desbastar de mida mitjana i terra amb presència de materials, s'identificà com un d'abandonament prèviament no detectat. En excavar-lo, afloraren les restes d'un paviment de calç que únicament s'havia conservat adossat a l'espai que, dins el sondeig, tocava el pilar o UE 7. Per sota del darrer estrat d'abandonament, aparegueren les restes d'un foc a terra fet de lloses de pedra calcària planes col·locades formant un espai semicircular emmarcat per altres pedres calcàries més o menys rectangulars i clavades al terra. Aquesta estructura trencava el paviment i es dipositava directament sobre un estrat de terra vermella amb pedra petita, present a tota l'extensió del sondeig. Aquest fet podria relacionar-se amb un anivellament del terreny per la creació de l'únic paviment de calç documentat. Per sota, diferents unitats de farciment amb pedruscall de mida més significativa com més a prop ens trobàvem del nivell "natural" de la roca. Diem "natural", entre

cometes, perquè finalment es mostrà clarament retallada en un moment anterior a la creació de totes les estructures documentades fins avui dia relacionades amb el sondeig i que formen part del baluard. Aquests retalls mostren clarament l'ús inicial de l'espai com a pedrera, amb tota probabilitat, simultani a la creació dels grans murs de la torre o baluard. Aquest fet reflecteix l'extrema proximitat entre el lloc d'extracció del material constructiu i la construcció en si, sense la necessitat d'un transport intermediari, únicament l'ús d'enginyers de fusta per anar construïnt els grans murs que en aquest cas envoltaren la pedrera d'on es van extreure i desbastar els blocs (figura 15).

Un cop esgotat el sondeig per la presència de grans blocs de pedra i de la roca mare a la base, cal destacar que, tot i la poca quantitat de material recuperat (grises de difícil adscripció cronològica), l'absència de ceràmiques vidrades en cap de les unitats estratigràfiques excavades (únicament de manera poc significativa a l'estrat superficial), la documentació d'un únic sòl clar d'ocupació (associat a tots elements constructius afectats pel sondeig) i la característica morfologia d'aquesta construcció, tot plegat podria estar indicant un moment diferent dels documentats fins ara a la resta del complex sobirà per a la creació i l'ús defensiu del baluard i,

Figura 15: El límits del sondeig, marcats a dreta i esquerra pel mur i el pilar, respectivament.

per tant, per a l'ampliació del recinte jussà, actuacions que ens aventurem a situar en un moment imprecís entre l'establiment de la fortificació inicial (segle X?) i les grans reformes a inicis de la baixa edat mitjana (s. XIII).

Conclusions preliminars

Tot i que l'excavat fins ara sols significa un primer contacte amb el conjunt del jaciment, les conclusions extretes han vingut a establir i ampliar les possibilitats i la importància de l'estudi arqueològic d'aquests tipus de fortificacions establertes dins la "marca extrema" i, més concretament, les del riu Gaià, línia de defensa única per la seva enorme densitat i el seu desconeixement arqueològic. La problemàtica que presenten és característica del lloc on es troben i el motiu pel qual s'hi van establir, fet que les diferencia de la resta de fortificacions conegudes a la Catalunya Vella.

A Selmella, podríem trobar-nos al davant d'un dels primers castells roquers sovint citats per la historiografia, del característic castell refugi de planta allargassada, que devia aprofitar estructures constructives d'una ocupació precedent de l'entorn, situat al capdamunt d'una penya amb espadat que proporciona defenses naturals (Bonnassie 1981, Galtier 1987). Hauríem d'afegir que la geomorfologia del turó sobre el qual es basteix l'establiment defensiu propicia, en un moment posterior (encara altmedieval, molt probablement a cavall dels segles XI i XII), l'ampliació del recinte sobirà amb l'edificació d'un gran baluard que el monumentalitza i la creació d'un recinte jussà a partir de la construcció del que podríem anomenar terrasses defensives emmurallades.

És obligat ressaltar aquest complex entramat de noves estructures, fins avui mai remarcades, que s'estenen per tot el cim del turó on se situa la fortificació, formant un embolcall del fins avui conegut com "el castell", el qual únicament es correspon amb la fortificació més antiga, situada al damunt de la mola que corona la muntanya. Aquesta nova visió de l'establiment defensiu i la seva particularitat exigeixen un futur reestudi topogràfic i planimètric d'un tipus de castell força desconegut, que segueix uns paràmetres propis que trobem repetides vegades a la vora del riu Gaià (com mostren Selmella, Selma o Prenafeta, entre d'altres).

Tanmateix, tot i trobar-nos dins un jaciment que fins ara s'ha mostrat més aviat pobre en la conservació de material arqueològic, la preservació d'una complexa seqüència estratigràfica és destacable. Al castell de Selmella hi trobem representades nombroses fases d'ocupació que estableixen un ample arc cronològic que s'inicia al final de la prehistòria, amb una primera fase (fase I) molt anterior a l'establiment medieval relacionada amb l'arribada a finals del bronze de la cultura de camps d'urnes al sud-est de la Mediterrània (1000-800 aC). Una segona fase (fase II), fins ara molt poc definida i únicament identificada amb un nivell amb restes bàsicament informes d'una ceràmica oxidant de cocció molt dolenta, per damunt dels nivells prehistòrics i molt afectada pels nivells medievals posteriors, probablement està associada a activitats domèstiques del ferro inicial. Una tercera fase (fase III) correspon

a la creació de l'establiment defensiu en època comtal amb la finalitat de refermar la frontera davant del domini territorial musulmà (procés que podem relacionar amb la signatura d'acord de pau amb Còrdova, l'any 940); en aquest moment, la fortificació es troba únicament al cim del turó. Una quarta fase (fase IV) es caracteritza per l'ampliació del castell inicial amb la creació (segles XI-XII) d'un baluard avançat cap a ponent. Aquesta és una construcció força diferenciada de la resta d'estructures arquitectòniques que constitueixen el recinte defensiu conservat i, encara que podria ser-ho, no estem en disposició de saber si és coetània a l'establiment del recinte jussà, del qual actualment no es disposa cronologia de creació, sinó únicament d'abandonament a través dels materials obtinguts en l'excavació del sector B. Una cinquena fase (fase V) implica una important reforma dins el recinte sobirà, que es transforma en el que podríem anomenar el castell-palau d'època feudal (segona meitat - finals del segle XIII). I una sisena i última fase (fase VI) es caracteritza per l'abandonament del recinte fortificat (finals del segle XIV - segle XV).

Podria parlar-se d'un darrer moment o setena fase poc documentada fins ara, que es correspondria amb una ocupació residual (molt superficial) del recinte fortificat de Selmella en època moderna (segles XVI i XVII), però els escassos materials recuperats d'aquest període (alguns fragments de ceràmica de reflexos daurats i de blava catalana) i la seva cota pràcticament superficial fan pensar en accions relacionades amb l'activitat duta dins el poble, habitat fins a inicis del segle XX i annex al castell.

Tot plegat no deixa de ser un gran al·licient per continuar amb la recerca dins aquest tipus d'establiments defensius. L'estudi arqueològic del castell de Selmella reafirma expectatives que tan sols es podien intuir en iniciar el projecte, i ajuda a ampliar el coneixement d'un procés històric que presenta importants buits si ens limitem a l'estudi de les fonts escrites, amb greus mancances a l'hora d'explicar la realitat militar i social d'aquesta antiga línia defensiva encara avui, en essència, desconeguda.

Agraïments

Tant el projecte de recerca "Origen i desenvolupament de les fortificacions a l'extrem meridional de la Marca: els castells del Gaià" com l'excavació del Castell de Selmella, mai no haurien estat possibles sense el suport de: la propietat dels terrenys on actualment es troba el castell, la Fundació Bosch i Aymerich, el Centre d'Estudis del Patrimoni Arqueològic i de la Prehistòria (CEPAP-UAB), el Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana de la Universitat Autònoma de Barcelona i l'Àrea de Coneixement i Recerca de la Generalitat de Catalunya.

Voldríem agrair específicament el suport rebut pel professor Ramon Martí, així com l'ajuda desinteressada de totes les persones que durant les diferents campanyes d'excavació han fet viable el desenvolupament del conjunt de la investigació.

Bibliografia

- AADD (1971). "Castell de Selmella", *Els castells catalans*, volum III, p. 526-535. Barcelona.
- BALAÑÀ, P. (1997). *L'islam a Catalunya segles VIII-XII*. Barcelona.
- BARCELÓ, M. (1999). *Musulmans i Catalunya*. Barcelona: Empúries.
- BATET, C. (1996). *Castells termenats i estratègies d'expansió comtal: la marca de Barcelona als segles X-XI*. Vilafranca del Penedès.
- BENET, A. (1983). "L'origen de les famílies Cervelló, Castellvell i Castellet. Fortaleses i castells a la Catalunya Medieval", *Acta Mediævalia* 4, p. 67-86. Barcelona.
- BOLÒS, J. (1995). "Castell de Selmella", *Catalunya Romànica*, vol. XXI, p. 345-346. Barcelona.
- (2003). "Fortificacions de la marca i organització del territori a Catalunya (s. VIII-XII)", *Els castells medievals a la Mediterrània nord-occidental*. Arbúcies.
- BONNASSIE, P. (1981). *Catalunya mil anys enrera. Segles X i XI*. Barcelona.
- CABAÑERO, B. (1996). *Los castillos catalanes del siglo X. Circunstancias históricas y cuestiones arquitectónicas*. Saragossa.
- CABESTANY, J. F. (2000). *La Marca de l'Alt Gaià: el castell de Queralt (segles VIII-XII)*. Barcelona.
- COROMINES, J. (1989). *Onomasticon Cataloniae. Els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua catalana*. Barcelona.
- DÉMIANS D'ARCHIMBAUD, G. (1980). *Les fouilles de Rougiers*. París.
- FITÉ, F. (1993). *Arquitectura i repoblació en la Catalunya dels segles VIII-XI: els orígens i l'evolució de l'arquitectura militar en les àrees de frontera*. Lleida.
- FORT, E. (1972). *El senyoriu de Santes Creus*. Santes Creus.
- FUGUET, J. (1997). *Templers i hospitalers*. Barcelona.
- MADOZ, P. (1845). *Diccionario geográfico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*. Madrid.
- MARTÍ, R. (1992). "La primera expansió comtal a ponent del Llobregat", *Catalunya Romànica*, vol. XIX, p. 28-35, Barcelona.
- MARTÍ, R., et alii (2006). *Fars de l'Islam. Antigues torres alimares d'al-Andalus*. Barcelona.
- MIQUEL, M., et alii (1999). *Els castells del Gaià*. Valls.
- MIRET, J. (1910). *Les cases de Templers i Hospitalers en Catalunya*. Barcelona.
- MORERA, E. (1955). *Tarragona cristiana. Historia del arzobispado de Tarragona y del territorio de su provincia (Cataluña la Nueva)*, vol. I, apèndix 5, p. III-IV. Tarragona.

- OLIVER CASTAÑOS, A. (1989). "El taller de vidre medieval de Sant Fost de Campsentelles", *Acta Mediævalia* 10, p. 387-426. Barcelona.
- PAPELL, J. (2000). "El domini del monestir de Santes Creus. Un exemple d'organització del territori en època medieval (1150-1233)", *Territori i societat a l'edat mitjana. Història, arqueologia i documentació III*, p. 191-254. Lleida.
- (2005). *Diplomatari del monestir de Santa Maria de Santes Creus (975-1225)*. Barcelona.
- RIU, M. (1990). "Creació i desaparició d'alguns vilatges fortificats a la Catalunya medieval", *Cota Zero* 6, Vic.
- UDINA, F. (1947). *El "Llibre Blanch" de Santes Creus (cartulari del segle XII)*. Barcelona.
- VINYOLES, M. T., et alii (2001). *Des de la frontera: castells medievals de la Marca*. Barcelona.